

HABENT SUA FATA LIBELLI...

A hazánkban éppen akkortájt született Portugál Tanszék fiatal tanársegédjeként, még 1986-ban védtem meg egyetemi doktori disszertációm a 16. századi portugál gyarmatosítás egykorú kritikai irodalmáról, aminek az alcímében szerepelt Fernão Mendes Pinto *Peregrinação* című önéletírása is. E könyv azonban nem csak rám volt nagy hatással, hanem Székely Ervinre is, s talán mindkettőnk kiváló tanárának, az iskolateremtő Rózsa Zoltánnak is része volt abban, hogy Székely Ervin, a kiváló műfordító, hat évre rá, a Portugál Felfedezések Emlékbizottságának támogatásával megjelentesse az eredetileg 1614-ben, tehát csak portugál szerzőjének a halála után több mint negyedszázaddal megjelent mű magyar válogatását, aminek a jól csengő *Bolyongás* címet adta. Ez az 1992-ben a Cédrus Kiadónál megjelent fordítás elsősorban területi okokból az eredeti portugál szövegnek csak nagyjából felét mutatta be magyar olvasóinak, amihez jómagam a jegyzetapparátus elkészítésével járulhattam hozzá. Akkor, Fernão Mendes Pinto halálának 400. évfordulóján, a fordító a munkájához az Europa-América Könyvkiadó zsebkönyv sorozatában 1983-ban, Lisszabonban megjelent két kötetét használta, aminek a szövegkiadását és nem túl sok és mély jegyzetét Neves Águas készítette. 1992-ben még írógépet használtunk, és nem támaszkodhattunk a világhálón is könnyen elérhető ismeretekre, igaz, így is reméltük, hogy egy sikeres és hasznos könyv születésénél bábáskodunk. Az ekkor megjelent válogatás, hála fordítója szerkesztői tapasztalatainak, a mű irodalmi szempontból legfontosabb fejezeteit szemezgette, és biztos kézzel fordította le magyarra. Mindeközben a *Bolyongás* egyéb fejezeteit meglehetősen egyedi módon úgy „vágta össze”, hogy lefedje úgy földrajzi, mint tematikus szempontból azokat a kalandokat, amiket a katona és kalmár, hajótörött és fogoly, követ és alkalmi kuruzsló, Kelet-barát és jezsuita novícius élt át a portugálok terjeszkedésének szinte összes ázsiai színterén. Pinto ugyanis ezen léthelyzetek mindegyikét megtapasztalta, és éppen ezért is különleges, sőt egyéni az életírása, ami azonban – ahogy a filológia kiderítette – a kollektív emlékezet tárhelyének is bizonyult.

Amikor két éve Székely Ervin elhunyt, egy olyan kiadói tervet hagyott hátra – jórészt torzóban –, ami részben az NKA támogatásával a portugál 16. századi író teljes szövegét kívánta megjelentetni magyarul a mű kiadásának 400. évfordulója alkalmából, hagyományos és e-book formában. A bevezető tanulmányra és a jegyzetek megírására azért is mondhattam könnyű szívvel igent, amikor erre az Új Luzitánia Kiadó alapítója levelében felkért, mert – ahogyan a tudományszociológiával foglalkozók szokták mondani – egy jókora episztemológiai ugrás történt a *pintológiában* az elmúlt majdnem negyedszázad során. Azóta nemcsak a Pintóról értekező irodalomtörténetben, hanem historiográfiában is gyökeres szemléletmód-változás történt. Amit pár éve rendszerszemléletben láttunk, az utóbb egy árnyaltabb képben került elénk, amikor a „hivatalos” gyarmatosítók története mellett az olyan „marginális” hódítók is új megvilágításba kerültek, akik elsősorban Sunjay Subrahmanyam és Luís Filipe Reis Thomaz kiterjedt munkásságá-

nak köszönhetően váltak egyre jobban ismertekké. Előbbi már egy „árnyékbirodalom” (*shadows empire*) tagjaiként tekint azokra a portugál kereskedőkre, kalandorokra, zsoldosokra, renegátokra, akiknek sajátos „történetei” kiegészítik a hivatalos történetírás históriáját. Az ezredforduló után, éppen az új kritikai *Peregrinação* kiadója, Jorge Santos Alves, illetve Rui Loureiro, és sokan mások a network analysis szemléletében írják újra le azokat a hálózatokat, amelynek révén – noha újabb források nem állnak rendelkezésünkre, mégis – többet tudunk meg Mendes Pinto jogállásáról, az életkörülményei háttéréről, mint ahogyan műve, vagyis sokáig kiadatlan kézírata utóéletéről is. Ebben továbbra is a kérdések kérdése az, hogy a kézirat cenzúrázott fejezetei és a posztumusz kiadott, a XVII. században spanyol, francia, angol, holland, német fordításban is nagy sikert arató *bestseller* lapjai között valójában mekkora a különbség. Ha arra gondolunk, hogy Fernão Mendes Pinto műve a jezsuita Xavéri Szent Ferenc távol-keleti missziós sikereinek, tevékenységének első kézből vett információit tartalmazza, nincs semmi csodálkoznivalónk azon, hogy valójában milyen sokan használták e kéziratot még első portugál megjelenése előtt. De talán azon sem, hogy a szerzőre miért ragasztott vitriolos gúnyból címkrét (szójáték a szerző nevével: – Fernão, mentes? – Mintol! – vagyis: – Hazudsz, Fernão? – Hazudok!) az a jezsuita rend, aminek Pinto – hogy színből-e, nem tudom, hogy szívből-e, nem tudom – előbb tagja szeretett volna lenni, de utóbb kilépett onnan, vagy még felvételt sem nyert. Ezzel kapcsolatban hallgat maga a mű, a *Peregrinação*, nem így azok a dokumentumok, amelyek Georg Schurhammer páter és Rebecca Catz kiadásában jelentek meg a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben, és írták át az irodalomtörténészek fikciónak vélt értékítéleteit.¹ Mára, noha továbbra is egy sajátos műfaj, az úgynevezett utazási irodalom remekművének tartják, nem perelhető el tőle történeti, sokszor forrásértéke sem. A mostani válogatás egyben ennek is a bizonyítéka. Ehhez a legnagyobb segítséget a 2010-ben, Lisszabonban, a Fundação Oriente és az INCM közös kiadásában Jorge Santos Alves főszerkesztésében megjelent *Peregrinação* „restaurált”, azaz filológiailag az első kiadást kritikailag kezelő szövege adja (Elisa Lopes da Costa). Mellette elkészült két, 300 oldalas, a szaktanulmányoknak, illetve a jegyzeteknek szentelt kötet, valamint egy hasznos hely-, illetve tárgy- és névmutató (Biedermann Zoltán). Ezek így együtt alkotják az elsősorban a tudományos közönségnek szóló remek kiadást, amely forradalmasította jelenlegi ismereteinket Pinto szövegéről, személyéről, sőt a műve kontextusáról, a leírt tájakról és eseményekről,² és amit most én magam is követhetek.

Fernão Mendes Pinto az utazási irodalom klasszikusa, nem csak Portugáliában, de annak határain túl is szerte Európában: a spanyol, francia, holland, majd német fordításokat, amelyek a 17. században több kiadást élnek meg, valóságos bestsellernek tarthatjuk, aminek a kéziratát még latinul is kivonatolják. A szerző halála (1583) és a mű 1614-es első kiadása között eltelt időben – mint a filológiai kutatások kiderítették – a szöveg bizonytalanságokkal, például fejezetekre bontott és címmel ellátott verziója terjedt a Távol-Kelet-

1 Ezek kritikájához lásd: Rákóczi István: A XVI. századi portugál gyarmatosítás egykorú megítélése, Budapest, sokszorosított kézirat, bölcsészdoktori disszertáció, 1985.

2 Fernão Mendes Pinto and the *Peregrinação*: studies, restored portuguese text, notes and indexes. Directed by Jorge Santos Alves. Lisboa, Fundação Oriente – INCM, 2010.

tel foglalkozók között, akik utaltak rá és idéztek belőle a megjelentetése előtt.

A szerző azt állítja, hogy csak gyermekei épülésére írja le életének kalandjait, amit talán az is segít, hogy az anyaországba visszatérve, 1558-ban már megelőzi a híre. Egy 1554-ben, még a Távol-Keleten írt levelét Európában kiadják, s ennek stílusa nemcsak érdekes, de jó tollú író t sejtet. João de Barros udvari krónikás is konzultál vele, a történész Francisco Andrada és egy egész kis értelmiségi kör karolja fel a veteránt, aki hazatérte után Almadában alapít családot. Érdeklődést mutat roppant méretű, keleti forrásokat, kortársainak tanúvallomásait, valamint a saját/megélt élményeit egybe-gyűró írás iránt a Jézus Társaság is. Joggal, hiszen a rend térítő szentjét, Xavéri Szent Ferencet közlelről ismeri: Japánban ő – az akkor még gazdag kereskedő – kölcsönöz a páternek pénzt missziójához, illetve az első keresztény kőtemplom felépítésére. 1554-ben Goában – ahol már visszatértét készíti elő Portugáliába – útjaik ismét kereszteznek egymást. Míg hajóra vár, megérkezik Sanchao szigetéről a későbbi szent, de már akkor is sokaktól tisztelt jezsuita atya földi maradványa. A két éve halott romlatlan teste spontán kultuszt indít útjára a helyi keresztények között, Pintóban pedig egy olyan misztikus önreflexiót, ami arra indítja, hogy vagyónát feladva belépjen a rendbe és Nunes Barreto atya Japánba küldött újabb missziós csoportját az alkirály követeként elkísérje és tanácsaival segítse. Helyismerete dacára a térítésbeli sikerek elmaradnak, és Pinto, a sikeres követ, éppen olyan hirtelen, mint ahogyan belépett a rendbe, elválik társaitól, és két évre rá visszatér Portugáliába, immár vagyontalanul. A Jézus Társasággal a kapcsolata látszólag nem romlik meg, s mint Xavéri Szent Ferenc kortársához nem egyszer fordulnak információkért. Ennek ellenére, vagy talán éppen emiatt, a még folyó szentté avatási eljárás hátráltatja, és nem segíti a születő – és 1567 körül már többektől ugyancsak sürgetett – önéletírás megjelenését. Pinto írása ugyanis éppen olyan hihetetlen volt, mint Marco Polo története, amire kortársai az Il Millione nevet biggyesztették, hiszen kalandjai és különösen számai nagyságrendje gyanússá tette az Ázsia-utazót. Így van ez Pintóval is: a már említett vitriolos és szinte lefordíthatatlan szójáték, a szerző nevével gunyorosan játszó bon mot ugyancsak koptatta a szerző hitelét.

Edgar Allen Poe-ig még hosszú irodalmi sora és furcsa árnyéka van ennek a csúfokodásnak, igaz, bizonyára nem ez késleltette a magyar fordítás megszületését, hanem az, amit a másik portugál klasszikus, Luís Vaz Camões *A Lusiadák*-jának első magyar fordítója, Greguss Gyula még a 19. században kért: az átültetéshez a jó föld mellé még több növényt. A portugál irodalom magyarországi megismertetéséhez kétség kívül az ELTE Portugál Tanszékének 1981-es megszületése hozta meg az áttörést.

Végezetül két köszönet: a portugál Könyv-, Könyvtár- és Levéltárügyi Igazgatóság (DGLA), illetve a Magyar Ázsia Társaság és elsősorban Balogh Sándor elnök úr támogatása nélkül e fordítás nem tudott volna megjelenni, amivel mi is csatlakozunk a *Peregrinação* megjelentetésének 400. évfordulóján világszerte zajló megemlékezésekhez.

Rákóczi István

Budapest, 2014. november 9.